

NƏSİRƏDDİN TUSİNİN HƏYATI, FƏALİYYƏTİ VƏ DÜNYAGÖRÜŞÜ

Fidan İsmayılova,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E-mail: fidas.isyayilova@inbox.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof.* M.M. Əmirov,
ped.ü.fəls.dok. L.N. Nağıyeva

Açar sözlər: *Azərbaycan renessansı, Tusi elmi irsi, "Əxlaqi-Nasiri", pedaqoji ideyalar, elmi düşüncə tərz, ümümbəşəri dəyərlər*

Ключевые слова: *ренессанс Азербайджана, научное наследие Туси, "Эхлаг-Насири", педагогические идеи, научное мышление, общечеловеческие ценности*

Keywords: *Azerbaijan's renaissance, Tusi's scientific heritage, "Ehlagi-Nasiri", pedagogical ideas, scientific thinking, universal values*

Nəsirəddin Tusi irsinin öyrənilməsi xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsidir. Keçmişimizi öyrənməklə uğurlu gələcəyimizə zəmin yaratmış oluruq. Nəsirəddin Tusinin pedaqoji irsinin öyrənilməsi xalqımızın milli mentalitetinin qorunub saxlanması üçün birbaşa təsir göstərir. Bu baxım azad düşüncə və müstəqilliyə meyillilik, insanpərvərlik və ədalət ideali, insan ağılının tükənməz gücünə, elmi idraka, insanın praktik olaraq dəyişən yaradıcı fəaliyyətinin böyük imkanlarına dərin inam - bütün bunlar Azərbaycan intibahının titanlarına məxsus olan cəhətlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, XIII-XVI əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyətində renessans xüsusiyyətlərin inkişafı Nəsirəddin Tusi yaradıcılığı ilə sıx əlaqədardır. Yuxarıda sadalananlardan aydın olur ki, mövzunun tədqiq edilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Tusinin əsərləri bir çox elmlərin inkişafına müsbət təsir göstərdiyi üçün onun elmi irsi daim diqqət mərkəzində olmuş, dünyanın məşhur alimləri onun elmi fəaliyyətini tədqiq etmişlər. "İranın Kembric tarixi" (1956) ensiklopediyasının müəllifləri, A.E. Şmit (1913), B.A. Rozenfeld (1953), E.G. Browne (1956), Q.D. Məmmədbəyli (1961), M. Dinorşoyev (1968), Y. Eqbal (1976), B. Badie (1977), N. Rahmatullayev (1980) və digər alimlər öz əsərlərində Tusinin hərtərəfli elmi fəaliyyətinə yüksək qiymət vermişlər və onun 1260-cı ildə yaratdığı Marağa rəsədxanasının elmi nailiyyətlərini geniş işıqlandırmışlar.

Nəsirəddin Tusi 17 fevral 1201-ci ildə Tus şəhərində dünyaya gəlmişdir. Erkən yaşlarında elmlə məşğul olmuş, Qurani-Kərimi, hədisləri,

hüquqsünaslığı, məntiq, fəlsəfə, riyaziyyat, tibb və astronomiya kimi elmləri öyrənməyə başlamışdır. Onun ilk müəllimi atası olmuş, sonralar isə Tusinin təhsili ilə Bəhmənyar əl-Azərbaycani və Əbu Əli İbn Sina məktəblərinin müəllimləri məşğul olmuşlar.

Hələ uşaq yaşlarında Tusinin oxumağa böyük həvəsi var idi. Fenomenal yaddaşa malik olması ona oxuduğu, gördüyü və eşitdiyi hər şeyi yadda saxlamaq imkanı verirdi. Tusinin dərin zəkası məsələnin əsas mahiyyətini görməyə, faydasız və zəruri olmayan şeylərdən azad olmağa kömək edirdi.

Beləliklə, Tusinin hərtərəfli və dərin biliklərə yiyələnməsi ona qısa bir müddətdə elm aləmində hörmət qazandırmışdı. O, İbn Sinanın yolunu davam edərək, təbiətsünaslıq problemlərini peripatetik fəlsəfənin işığında həll etməyə çalışırdı. M.N. Boltayev bu barədə belə yazırdı: "...Canlı təbiətin cansız aləmdən yaranması haqqında müfəssəl bir nəzəriyyəyə biz Nəsirəddin Tusinin əsərlərində rast gəlirik" [1]. Tusi əsərlərində bəşəriyyətin yaranma tarixini, onun bioloji növ kimi formalaşma yollarını da işıqlandırır. "Tusiyə görə insan kainatın bütün cansız və canlı məxluqları ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Ancaq, bitki və heyvanlardan fərqli olaraq, insan özünün ağılı, şüuru və iradəsi sayəsində Allaha daha yaxındır və dünyada fəvqəladə yer tutur" [2].

Şərqi başqa alimləri kimi, Tusi də antik filosofların zəngin irsini müqəddəs Quranın hikməti ilə bərabərliyə çalışırdı. Tusinin özü bu haqqında belə yazır: "İlahiyyatdan (kəlamdari) sonra mən fəlsəfəni də öyrənməyə başladım və

bu elmdən çox faydalandım. İlahiyyatdan fərqli olaraq, fəlsəfə şüurumuza imkan verir ki, sadəcə sələflərimizin fikirlərini təkrarlamayaraq, həqiqəti müstəqil surətdə dərk edək". Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, orta əsr müsəlman alimləri ortodoks İslam ideologiyası (kəlam elmi) ilə yanaşı qədim yunan fəlsəfəsindən də bəhrələnirdilər. Tusi öz əsərlərində Demokritin (e.ə.460-370) atomistik məktəbinə aid filosoflara istinad edir, və bu da onun qədim yunan fəlsəfəsini dərinləndirən bilməsinin sübutudur [3].

Tusinin ensiklopedik biliklərə malik olması haqqında ətraflı məlumatlandırılan Kuhistan İsmaililərinin rəhbəri Nəsirəddin Möhtəşəm onu fəxri qonaq kimi öz sarayına dəvət edir və Məymun Akademiyasının (Xarəzm) alimi Əbu Əli İbn Miskəveyin "Ət-Təharə" (digər adı "Təhzi-bul Əxlaq", yəni "Mənəviyyatın təmizliyi") adlı kitabını ərəbcədən fars dilinə tərcümə etməyi gənc alimə təklif edir. Bu kitab dərin məzmunu və gözəl üsluba malik idi, əxlaqa dair yazılmış kitabların ən yaxşısı hesab olunurdu və o zaman çox məşhur idi. O zamana kimi etika, fəlsəfə, siyasət və məntiq üzrə bir çox məsələləri işləyib hazırlamış olan Tusi bu elmlərə dair baxışlarını ifadə etmək üçün yaxşı bir fürsət əldə etmiş oldu. O, bu mövzuda Miskəveyindən daha yaxşı bir əsər yazma biləcəyini bildirərək, sadəcə tərcümə deyil, həmçinin kitaba şəhər və yaşayış məntəqələrinin tikintisi üçün bölmələr əlavə etmək, müəllifin şərh etdiyi bütün əxlaqi keyfiyyətlərin təhlilini vermək və bunu orijinal və mükəmməl formada, oxucuların əksəriyyətinin başa düşəcəyi dildə etməyi təklif etdi. Tusi qarşısına qoyduğu məqsədə nail oldu: onun 1235-ci ildə hökmdara təqdim etdiyi "Əxlaqi-Nəsiri" kitabı, Yaxın və Orta Şərqdəki bir çox mədrəsə və mollaxanalarda etika kitabı kimi istifadə olunurdu.

Tusi, "Əxlaqi-Nəsiri" əsərini yazarkən Platonun, Aristotelin, İbn Sinanın, Qəzalinin, Birinin əsərləri də daxil olmaqla, həmin dövrdə mövcud olan bütün elmi mənbələri nəzərə almış, "Kəlilə və Dimnə", "Ərdəşir Babəkən", "Anuşirəvanın nəsihətləri", Nizamulmulkün "Siyasnamə" və s. kitabların ideyalarından, xalq folklorundan, dastanlardan geniş istifadə etmişdir.

"Əxlaqi-Nəsiri" kitabı öz pedaqoji məzmununa və dəyərinə görə zəngin bir pedaqoji xəzinədir və Nəsirəddin Tusinin etik-pedaqoji irsi içərisində onun xüsusi yeri vardır. Bu kitab-

da müəllif uşağın ana bətnindən başlayaraq onun inkişaf xüsusiyyətlərini, şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir edən bioloji və sosial amilləri elmi şəkildə təhlil etmiş, tərbiyənin bütün tərkib hissələrinə: əqli, əxlaqi, əmək, fiziki və estetik tərbiyəyə geniş yer vermişdir. Kəskin idraka, dərin zəkaya, uzaqgörən ağıla malik olan Nəsirəddin Tusinin "Əxlaqi-Nəsiri" əsərinin pedaqoji-etik dəyərini yüksək qiymətləndirən Rəhim Sultanov yazır: "Bizim fikrimizə, "Əxlaqi-Nəsiri"-nin ən başlıca cəhəti antik yunan fəlsəfəsinin, qədim İran tərbiyə nəzəriyyəsinin, klassik ərəb şəri əqidəsinin və Azərbaycan iqtisadi-siyasi təcrübəsinin, üzvü bir vəhdət halında sistemə salmasından ibarətdir" [4].

"Əxlaqi-Nəsiri" əsərində Tusi özünü bacarıqlı pedaqoq və istedadlı bir müəllim kimi göstərmişdi. İnsanın anadangəlmə bacarıqları, ətraf mühitin onun formalaşması və inkişafına təsiri haqqında danışarkən, müəllif təhsil və tərbiyənin bu işdə mühüm rolunu qeyd edirdi. Tusi "Əxlaqi-Nəsiri" əsəri ilə Şərq xalqlarının tarixinə maarifçi, müəllim və əxlaq nəzəriyyəçi kimi daxil oldu.

Kitabın yazılmasından az müddət sonra, Tusi həbs olunaraq assasinlərin "Əlamut" ("Qartal yuvası") qalasına sürgün olunur. Onun həbs edilməsinin bir sıra səbəbləri göstərsə də, yalnız bunlardan biri daha inandırıcı görünür. Bu da "Müsəlman ruhanilərinin "Əxlaqi-Nəsiri" əsərinin diqqətəlayiq mütərəqqi ideyalarından qəzəblənməsi idi." Tusi özü bu məsələyə belə münasibət bəsləyirdi: "Qələbədə sonra, təbii olaraq, məğlub olanları tamamilə məhv etmək lazım deyil, çünki onlar artıq kölə və aşağı sinif statusundadırlar" [5].

"Əlamut" qalasında alim sürgün həyatını yaşayırdı. İsmaililər hərəkatı öz inkişafının ən yüksək zirvəsinə çatmışdı və çalışırdılar ki, müxtəlif elm sahələri üzrə böyük alimləri öz mərkəzlərinə toplayıb, onlara tədqiqat aparmaq üçün imkanlar yaratsınlar. Xacə Nasirin Əlamutda olması, sonralar onun o dövrün ölkələrinə - Çinə qədər elmi nəzəriyyələrinin yayılması göstərir ki, o, orada elmi tədqiqat fəaliyyəti ilə məşğul olmuş [6].

Qaladan çıxma hüququndan məhrum olan Tusi dözülməz mənəvi təzyiqlərə baxmayaraq, İsmaili mühitində qaldığı on iki ildən artıq bir müddətdə bir neçə elmi əsər yazdı: "Şəhrül İşa-

rət" (Əbu Əli ibn Sinanın "İşarət" fəlsəfi əl yazmasının qeydləri), "Təhrir-Məjəsti", "Təhrir-Öqlədis", "Əsasul-İqtibas" (bu əsər İbn Sinanın "Şifa" kitabından sonra məntiqə dair ikinci kitab hesab olunur)

1256-cı ildə Çingiz xanın nəvəsi Xulaqu xan Azərbaycan sərhədinə yaxınlaşır və "Əlamut" qalasını tutur. Tusi və digər alimlər azadlığa buraxılırlar. Bundan sonra Tusi Moğol hökmdarının şəxsi məsləhətçi təyin olundu.

1274-ci ildə Bağdadda vəfat etmiş və məşhur "Cami Məscid"də dəfn olunmuş N. Tusinin qəbrinin üstündə yazılmış: "Elmin köməkçisi, elm ölkəsinin şahı, dövr anası belə oğullar doğmamışdır" - sözləri dahi Tusiyə bir daha əbədi

şöhrət gətirmişdir. Belə bir vətəndaş ilə nəinki onunla eyni fikirdə olanlar və ya soydaşları, həm də bütün bəşəriyyət fəxr etməlidir.

Problemnin aktuallığı ondan ibarətdir ki, Nəsirəddin Tusinin elmi-pedaqoji görüşlərinə dair fikir və mülahizələr sistemləşdirilərək onun yaradıcılığını tədqiq edən elm tarixinə bir töhfədir.

Problemnin yeniliyi ondan ibarətdir ki, Şərqi dahi mütəfəkkiri Nəsirəddin Tusinin həyatı, fəaliyyəti və dünyagörüşünə aid yeni-yeni faktlar tədqiq edilərək müəyyənləşdirilib və ümumiləşdirilib.

Problemnin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təhsil işçiləri Tusinin pedaqoji görüşlərindən gündəlik işlərində istifadə edə biləcəklər.

ƏDƏBİYYAT

1. Болтаев М.Н. Вопросы гносеологии и логики в произведениях Ибн Сины и его школы. Душанбе, 1961.
2. Ələkbərov F. Orta əsrlər Azərbaycan alimlərinin təkamül görüşləri. "Elm" qəz., 1988, 13 avqust
3. Рзаев А.К. Насиреддин Туси. Политико-правовые воззрения. Баку: ЭЛМ, 1983.
4. Nəsirəddin Tusi. "Əxlaqi-Nasiri" / Farsçadan tərc. ed. R. Sultanov. Bakı: Lider, 2005.
5. Məmmədova A.Ə. Mənbələrdə Nəsrəddin Tusinin şəxsiyyəti haqqında // Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət elmi məqalələr məcmuəsi, Bakı, 1999.
6. Rzayev A. Nəsirəddin Tusi (həyatı, elmi, dünya görüşü). Bakı: "İrşad" İslam araşdırmaları mərkəzi, 1996.

Ф. Исмаилова

ЖИЗНЬ, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И МИРОВОЗРЕНИЕ НАСИРАДДИНА ТУСИ

РЕЗЮМЕ

Наследие Туси является сокровищницей энциклопедических знаний как для всего Ближнего и Среднего Востока, так же в равной степени и для Азербайджана, составной части Восточного мира, поскольку оно сыграло особую роль в формировании и развитии образа мышления азербайджанского народа. Его научно-художественное наследие, относящееся к эпохе Ренессанса в Азербайджанской культурной истории можно рассматривать, как неотъемлемую составляющую народной духовных ценностей. Своим духовно-чувственным восприятием, уровнем логического мышления он сыграл важнейшую роль в развитии азербайджанской науки.

F. İsmaylova

TUSI'S NASREDDIN LIFE, ACTIVITY AND WORLDVIEW

SUMMARY

The heritage of Tusi is a treasure trove of encyclopedic knowledge both for the entire Middle East and equally for Azerbaijan, an integral part of the Eastern world, as it played a special role in shaping and developing the way of thinking of the Azerbaijani people. His scientific and artistic heritage relating to the Renaissance in Azerbaijan's cultural history can be viewed as an integral part of the people's spiritual values. With his spiritual-sensory perception, level of logical thinking, he played a major role in the development of Azerbaijani science.

Redaksiyaya daxil olub: 29.12.2017